

MUHAMMEDİYYE’NİN İKİ YAZMA NÜSHASI VE İKİ KADIN MÜSTENSİH

Zehra ÖZTÜRK*

Matbaanın bulunuşundan önce yüzyıllarca kitaplar elle yazılarak çoğaltılmıştır. Bu uzun zaman dilimi içinde İslâm âleminde kitap yazma ile ilgili gelenekler ve kurallar ortaya çıkmış, bir kültür oluşmuş; yazıda güzellik ve doğruluk esasına dayalı bir disiplin geliştirilmiştir. Kendisine mahsus kuralları olan, estetiği ön planda tutan İslâm yazısına dayalı sanat dalına “hat”, bir başka deyişle “güzel yazı” anlamında “hüsn-i hat” bu sanatla meşgul olan kişiye de “hattat” denir. Hususî olarak bir kitabı elle yazmaya “istinsah”, bu işi yapana da “müstensih” denir.

İslâm tarihinde ilk kadın yazı öğretmeni Hz. Ömer (RA)’ın bir akrabası olan Şifâ bint Abdillâh (RA)’tır.¹ Hz. Peygamber (SAV)’in hanımlarına ve başka sahabe hanımlara okuma yazma öğretmiştir. Hüsn-ü hat sahasında ise Abbasiler döneminde yetişmiş olan Fâtıma bint Zekerriyya (-427/1035) ile Fâtıma bintü’l-Hasan (- 480/1087) ilk meşhur kadın hattatlardandır.²

Osmanlı döneminde yazı ile meşgul olan hanımlar hakkında çok az bilginimiz vardır. Çeşitli kaynaklarda isimlerine rastlayabildiğimiz kadın hattatlar üç tanedir: Esmâ İbret Hanım³, Halime Hanım⁴, Şerife Hanım.⁵

Okuyabildiğimiz kaynaklarda Esmâ İbret Hanım’ın yazdığı bir Enam-ı Şerif’ten bahsedilse de yukarıda ismi geçen üç hattat hanımdan herhangi birinin yazmış olduğu bir kitap elimizde mevcut değildir. Yalnız, Esmâ İbret ve Şerife Hanımların yazdıkları hilyeler, bizleri memnun edici birer örnek olarak, iki levha halinde halen Topkapı Sarayı’nda muhafaza edilmektedirler.⁶ Halime Hanım’ın da icazetnamesi gönümümüze kadar gelmiştir.

Tarihimize baktığımızda yazı ile meşgul olan kadınların az olduğunu görüyoruz. Olanlar da fazla tanınıp bilinmemiştir. Şu var ki Osmanlı terbi-

* Dr.

¹ M. Tayyib Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara, 1981, s. 23; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul, 1980/1400, s. 183.

² M. Tayyib Okiç, *a. g. e.*, s. 55-56.

³ M. Tayyib Okiç, *a. g. e.*, s. 56; Şevket RADO, *Türk Hattatları*, İstanbul s. 200-202, Yayın Kurulu, *The Garden of Besmeleh – Besmele Bahçesi*, İstanbul, 1998, s. 235; Hacı M. Zihni Efendi, *Meşâhirü’n-Nisâ*, Sadeleştiren: Bedreddin Çetiner, İstanbul, 1982, c.I., s. 445.

⁴ M. Tayyib Okiç, *a. g. e.*, s. 56; Şevket Rado, *a.g.e.*, s. 157; Hacı M. Zihni Efendi, *a. g. e.*, s. 456.

⁵ M. Tayyib Okiç, *a. g. e.*, s. 56; Şevket Rado, *a.g.e.*, S. 212; Yayın Kurulu, *a. g. e.*, s. 234.

⁶ Yayın Kurulu, *a. g. e.*, s. 234-235.

yesi ile yetişen insanda “bu eseri ben yaptım”, diye ortaya çıkıp övünmek yoktur, bilâkis kenara çekilme ve tevazu vardır. Genelde böyle bir anlayış hakim olunca kadınlar daha da çekingen davranmışlardır. Zamanının tahsil ve terbiyesini görerek yetişmiş, eser vermiş nice kadınlar vardır, kimse onları bilmez. Tarih sayfaları içinde kaybolup gitmişlerdir.

Yukarıda matbaanın bulunuşuna kadar kitapların elle yazıldığından bahsetmiş, hattat ve müstensih kavramlarına değinmiştik. Şimdiye kadar bahsettiğimiz üç hattat dışında hanım hattat bilmediğimiz gibi kitap istinsah eden hanım ismine de hiç ratlamadığımızı da belirtebiliriz. Şimdi tarih sayfaları içinde kaybolup giden hanımların arasından ikisini ve eserlerini ele alacağız. Yani yazdıkları kitaplar günümüze kadar gelmiş olan iki hanım müstensihten bahsedeceğiz: XVI. Yüzyılda Gelibolu’da yaşamış olan Ümmî Hatun binti Ahmed ile XIX. Yüzyılda Kastamonu’da yaşamış olan N. Feride binti Baharzade’den, henüz hiçbir kaynakta kendilerine ait bilgi bulamadığımız bu hanımların ikisi de halk arasında “Muhammediyye” adıyla meşhur olan Yazıcızade Mehmed’in “el-Muhammediyye fi’l-Kemâlâti’l-Ahmediyye” isimli eserini yazmışlar.

1- İlk bahsedeceğimiz eser, Süleymaniye Kütüphanesi Serez kitapları arasında 1541 numara ile kayıtlı olan bir Muhammediyye nüshasıdır. Bu yazmanın istinsahı, Ahmed kızı Ümmî Hatun tarafından 959 yılının Şaban ayında (Temmuz 1552) bir Cuma günü ikinci vakti tamamlanmıştır. Ferağ kaydından anladığımıza göre, Gelibolulu olan Ümmî Hatun’un babası Ahmed, “haddad” yani demircidir. Kitabın başında yer alan vakfiyede ise Ümmî Hatun’un yazdığı bu kitabı Siroz’daki Cami-i Atik’e okunsun diye vakfettiği belirtilmektedir. 1^a’da bulunan vakıf kaydı şöyledir:

Va...afa muva.....it-i Câmi;-i Atî... der Sîröz limen ya...ra;u vasebe li’llâhi Te’âlâ.

Bir başka vakıf kaydı da son sayfada (304^b’de) ferağ kaydının üstünde iri harflerle yazılı bulunmaktadır:

Vu...ûf-ı [Va...f-ı] Ümmî ðâtûn binti Avmedî ..(silinmi□).. cârî

Elinizdeki elyazması Muhammediyye’yi tanıtacak olursak: 190x283 mm. ebadında miklepli, üzeri gömme şemseli koyu kahverengi deri cilt içinde 304 varaktan ibaret olan bu kitap, çok okunmaktan hayli yıpranmış ve cildinin şirazesini ile bilhassa baştaki sayfaların formları dağılmıştır. İç ebadları 150x220 mm. olan sayfalar cedvelsizdir. Suyollu ve dairevî fligranlı âharlı koyu krem rengi kalın kâğıt üzerine her biri 12 mm. kalınlığında 15 satırlık çift sütun halinde dizilmiş olan yazıları, kalın uçlu kalemle ve siyah

mürekkeple yazılmıştır. Metnin bölüm başlıkları ise kırmızı mürekkepledir. Metin iri nesihle harekeli olarak yazılmıştır. Okuyucuya kolaylık olsun diye her sayfanın sonuna bir sonraki sayfanın ilk kelimesi yazılmıştır. Ayak, çoban, reddâde... gibi isimlerle adlandırılan bu tarz kelimeler yazma eserlerde, bilhassa çok okunan kitapların nüshalarında görülür.

Kitabın sonundaki ferağ kaydı ise daha ince bir kalemle daha değişik bir yazıyla – harfler, bilhassa ayn, ha, vav, fe gibi harfler daha yuvarlak – yine harekeli olarak yazılmıştır. 304^b'deki ferağ kaydı:

fçad va...a; a'l-ferâmu min ta√rîri hâ@a'l-
kitâbi'□-□erîfi'l-müsemmâ bi'l-Mu√ammediyyeti'l-
müTMellifi fî medîneti Gelibolı min medâTMini dâri'l-
İslâmı fî yevmi'l-Cum;ati min □ehri Şa;bâne'l-
mu;a@ami min □ühûri seneti tis;a ve «amsîn ve
tis;a miTMetin fî va...ti'l-;aŞri ketebethü'l-
fa...îretü'l-√a...îretü'l-mu√âccetü ilâ ra√meti
rabbihi'l-latîfi Ümmî ∅âtûn binti A√mede'l-∅addâd
nafera'llâhu lehâ veli vâlideyhâ ve a√sene ileyhimâ
ve ileyhâ ve li'l-müTMminîne ve'l-müTMminâti el-
a√yâ;u minhüm ve'l-emvâti bi-ra√metike yâ er√ame'r-
râ√imîn

Ferağ kaydının altında harekeli nesihle daha da ince bir yazıyla enine olarak şunlar yazılıdır:

Ketebtü kitâbi bi √attin cemîlin
Fî yevmi ...aŞîrin ve 'ömrin favîlin
Se yeTMti'z-zemânu emûtu yevmen
Udfenü fî ...abri ur...adu parîben

Ayrıca yine enine olarak şu beyitler de yer almaktadır:

El-√attu bâ...î ve'l-;ömrü fânî
Ra√metu'llâhi ;aleyhi limen ve ;ânî
Her ki diler lutf-ı ∅a.....'ı ...azana
Fâtiyhâ i√sân ide bunu yazana

2- Bahsedeceğimiz bir diğer Muhammediyye yazması da Baharzade kızı Nesibe Feride Hanım'ın nüshasıdır. Bu eser de yine Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Yazma Bağışlar bölümünde 1395 numarada kayıtlıdır.

Feride Hanım bu kitabı 1265/1848-1849 yılında hocasının kontrolünde yazmış ve kitabın sonunda ikisinin ismi birlikte kaydedilmiştir.

N. Feride Hanım Kastamonu'da yetmişmiş, devrine göre çok iyi bir tahsil görüp Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Ferağ kaydında kendisini Seyyide Hafize Nesibe el-Feride binti Baharzade olarak tanıtmakta, Hasan e'ş-Şevki'nin öğrencisi olduğunu beyan etmektedir.

Gerçekte ferağ kayıtlarının herhangi bir ketebe yazısından farklı yönleri vardır. Kitapların elle yazıldığı dönemlerde, okuma-yazması olan herkes eline kalem alıp kitap istinsah edemezdi. Hatta bir eseri alıp kendi başına okuyamaz, okutamazdı. Bir hocadan ders alması, o kitabı topluluk önünde okumak veya onu başkasına öğretmek için de hocasından izin alması gerekirdi. Kitabı yazarak çoğaltmak da bir selahiyet gerektirirdi. Öğrencinin yazdığı kitabı hocası sayfa sayfa kontrol eder, sonuna da "Bu kitap nezaretimde yazılmıştır. Talebem olan filâncaya kitabına imza atmaya izin verdim", anlamında kendi adını yazardı. Elimizde bulunan bu nüshanın ferağ kaydından anladığımız göre bu yazma, N. Feride Hanım'ın icazetnamesi, bugünkü tabirle diploma tezidir. Bu yazma eser, müstensih hanımın gerek yazı sanatında gerek imlâda bir Muhammediyye'yi baştan sona yazacak kadar usta olduğunu, bu kitabı da çok iyi bildiğini göstermektedir.

Sözünü ettiğimiz 225x325 mm. ebadında koyu kahverengi mıklepli bir cilt içinde 276 varaktan ibaret olan bu elyazması kitap, güve yenikleri ile dolu ve çok okunmaktan olacak epeyi yıpranmıştır. Ön kapağın üzerindeki deri aşınmış ve sadece kartonu kalmış, mıklebi kopmuş ve kitabın şirazesi dağılmıştır. Fakat ön ve arka kapağın içindeki ebrular hâlâ güzelliğini muhafaza etmektedir. Kâğıt cinsi âharlı açık krem renginde su yolu fligranlı kalın kâğıttır. İç ebadları 130x215 mm. olan sayfalar cetvelsizdir ve her satırı 8 mm. kalınlığındaki yazılar, ilk sayfa (1^b) 10, diğer sayfalar 17 satır olarak çift sütun halindedir. Sözbaşları kırmızı, metin siyah mürekkeple güzel okunaklı bir hareketli nesihle yazılmıştır. Her sayfanın sonunda ayak vardır.

276^b'de bulunan müstensihin kendisini tanıttığı ferağ kaydı icazet yazısı denilen nesih kırması ile yazılmıştır. Dört satırdan ibaret olan bu kayıt ilk satırı uzun, sonraki satırları gittikçe küçülen bir üçgen şeklinde düzenlenmiştir. Beşinci satırda ise tarih vardır:

Ve ...ad va...a; a'l-ferânu hâ@ihi nüshati'□-
Şerîfeti'l-man@ûmeti elletî ketebhâ'l-
Mu√ammediyyeti'l-mübâreketi ve ene'l-fa...îretü'≥-
≥a;ife e's-Seyyidete ◇âfi@etü'n-Nesîbetü el-

ferîdetü bintü Baharzâde fî beldeti Çastamonî min tilâmîzi Öasani'□-Şev...î sene 1265.

Bu arada bir eser olarak Muhammediyye'nin ehemmiyetinden biraz bahsetmekte fayda var. Muhammediyye, konu olarak Hz. Muhammed (SAV)'in doğumundan ölümüne kadar hayatının çeşitli safhalarını, ehlibeytini, sahabelerini geniş bir şekilde anlatan, bu arada dünyanın yaratılışına, ahirete ve diğer peygamberlerin menkıbelerine de yer veren oldukça hacimli bir manzum eserdir. Dili yer yer Arapça ve Farsça tekiplerle ağırlaştırılmış olmasına rağmen, genel olarak geniş halk kitlelerinin anlayabileceği kadar sade, anlatımı da duygulu ve gönüllere işleyicidir. Yazıcızade Mehmed'in 853 Cemâziye'l-âhir / 1449 Ağustos'ta Gelibolu'da yazdığı bu eser halk arasında çok sevilmiş ve günümüze kadar yüzlerce sene okunagelmiştir. Bu sebeple kütüphanelerde pek çok yazma nüshası vardır. Memleketimize matbaanın gelişinden sonra ise 1258'de Bab-ı Seraskeri'de taşbasması olarak tab edilmiş ve 1264'te de Matbaa-i Âmire'de yeniden basılmıştır. Matbu nüshalarından pek çok örnek bugün dahi evlerde dededen kalma kitaplar arasında yer almaktadır.

Muhammediyye'yi anlatırken onun önemini belirten bir gelenekten bahsetmekte fayda var. Yüzyıllardan bu yana kültürümüzde şifahi edebiyatın bir başka yönü olarak kitap okuma toplantıları düzenleme geleneği vardır. "Kıraat" denilen bu tarz okumalarda okuyanın da dinleyenlerin de uyması gereken bazı edep kaideleri zaman içinde gelişip yerleşmiştir. Bu okuma toplantıları halkı bilgi ve görgü bakımından yetiştiren bir nevi eğitim müessesesiydi. Kadınların da kendi aralarında düzenledikleri bu tarz toplantılarda en revaçta olan kitap ise Muhammediyye idi. Bir hocahanım tarafından okunan Muhammediyye diğer kadınlar tarafından gözyaşları içinde vecdle dinlenirdi.

Evlerinde özel ders aldırılmak suretiyle eğitim ve öğretimleri tamamlanan kız ve kadınların okudukları Mızraklı ilmihal, Karabaş Tecvidi gibi ders kitapları arasında Muhammediyye de ön planda geliyordu.

Rastladığımız hanım müstensihler tarafından yazılmış her iki elyazması kitabın da Muhammediyye olmasının bu açıdan da önemi vardır.

Bibliyografya

- 1- Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye* I, II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

- 2- Çelebioğlu, Âmil-ERASLAN Kemal, “Yazıcıoğlu”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, XIII, 363-368.
- 3- Çetin, M. Nihâd, *Arap Filolojisi Kürsüsü Usûl dersi Notları (1979-1981 yılları)*, (yayınlanmamış ders notu).
- 4- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çeviren: Tuğ Salih, İrfan Yayınları, I., İstanbul, 1980/1400.
- 5- Okiç, M. Tayyib, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- 6- Örnek, M. Şahidî, *Süleymaniye Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu*, (yayınlanmamış tez, İÜ, 1974), Süleymaniye Ktp. Yeni Eserler, No. 2406.
- 7- Özen, Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul, 1985.
- 8- Öztürk, Zehra, *Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu*, (yayınlanmamış doktora öncesi çalışması, İÜ, Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Bl., 1982).
- 9- Şeşen, Ramazan – İzgi Cevat – Akpınar Cemil, *Köprülü Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu*, IRCICA, İstanbul, I., 1986.
- 10- Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Klavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.
- 11- Yayın Kurulu, *The Garden of Besmeleh-Besmele Bahçesi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- 12- Yazır, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.
- 13- Zihnî Efendi, Hacı Mehmed, *Meşâhîrü'n-Nisâ*, I-II, Sadeleştiren: Çetiner Bedreddin, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.